

BERLÍNSKÁ ZEĎ

13. srpna 1961–9. listopadu 1989

Frederick Taylor

Přeložila Petruška Šustrová

Podvodem, úplatky a vydíráním přiměly západoněmecké vládní instituce a vojenské zájmy jisté nestabilní živly v Německé demokratické republice, aby ocházely do Západního Německa..., členské státy Varšavské smlouvy musejí přijmout nezbytná opatření k zajištění své bezpečnosti a především bezpečnosti NDR.

Prohlášení Varšavské smlouvy vydané v 1.11 ráno
v neděli 13. srpna 1961, kdy již byly nataženy
první metry ostnatého drátu podél
hranice mezi Východním a Západním Berlínem

Po celý podzim třenice a nárazy
jaderné války;
mluvili jsme o našem vymření.

Robert Lowell, „Podzim 1961“

Uchylujete-li se, říkal Austerlitz, ke stavbě opevnění, vyznačujících se až
paranoidní propracovaností, bývá častým důsledkem, že přitáhnete pozor-
nost ke svému nejslabšímu místu.

W. G. Sebald, *Austerlitz*

Tak tedy... postavili zeď, aby lidé přestali odcházet, a teď ji strhli, aby lidé
přestali odcházet. To je vaše logika.

Neznámý piják ve východoberlinském baru
těsně po pádu berlínské zdi, listopad 1989

OBSAH

<i>Poděkování</i>	9
<i>Seznam ilustrací</i>	11
<i>Plánek úseku zdi</i>	13
<i>Mapa</i>	14
Předmluva: Vítejte u zdi	17

PÍSEK

1 Město v močále	27
2 Rudí	41
3 „Musí to vypadat demokraticky, ale musíme mít všechno v rukou“	52
4 Blokáda	71

KREV

5 „Rozpusťte lid a zvolte si jiný“	85
6 Korunní princové	108
7 Vrtěti psem	127
8 Operace „Rose“	144

DRÁT

9 Neděle s ostnatým drátem	177
10 Věžňové	194
11 „Ten parchant z Berlína“	208

CEMENT

12	Hry u zdi	241
13	V pravé poledne na Friedrichstrasse	269
14	Útěky	287
15	„Ich bin ein Berliner“	327

PENÍZE

16	Bizarní klec	345
17	Konec hry	368
18	Zed' se řítí k zemi	390
	Doslov: Krádež naděje	412
	<i>Poznámky</i>	431
	<i>Bibliografie</i>	455
	<i>Rejstřík</i>	461

PODĚKOVÁNÍ

ŽÁDNÝ AUTOR, A ZEJMÉNA ne autor historických knih, nikdy nemůže říci, že má veškerou zásluhu za knihu, která nese jeho jméno. Při výzkumech a napsání této knihy byla nezbytná spolupráce a pomoc mnoha jednotlivců a institucí v Británii, v Americe a Německu.

Pomoc všeho personálu v berlínském Bundesarchivu (oddělení SAP-MO-DDR) přesahovala pouhou pracovní povinnost, ale zejména jsem vděčný paní Beate Friedrichové a paní Petře Rauschenbachové, které mi pomohly se základní orientací v této obrovské sbírce, v níž v době mé návštěvy v zimě 2004 stále ještě probíhala reorganizace.

Ve Spojených státech mi zaměstnanci National Archives a Records Administration v College Parku v Marylandu umožnili, abych plně využil svého času. Zvláštní poděkování patří Wilbertu Mahoneymu, Marvinu F. Russellovi, a konečně Stevenu Tileymu, jenž je hlavou Special Access/FOIA a jenž mi poskytl nezbytnou pomoc při přístupu k dokumentům, které ještě nebyly úplně odtajněny. Bylo by v každém případě těžké zanevřít na instituci, umístěnou uprostřed tak úžasné přírodní nádhery – kde se, mimochodem, běžně servíruje k obědu humr –, ale paní Sharon Ann Kellyová plnila všechny mé žádosti a pomáhala mi tak neúnavně a klidně, že jsem měl ze svého pobytu v Knihovně prezidenta Johna F. Kennedyho v Bostonu ještě větší potěšení.

Nakonec odborní pracovníci byli přívětiví a ochotní všude, a nejinak tomu bylo v National Archives Spojeného království (dříve Public Record Office) v Kew, ale v tomto případě bych rád dodal ještě další chválu. Nikde jinde jsem neviděl tolik obyčejných občanů a odborných badatelů, kteří by využívali zařízení archivu tak přirozeně a sebejistě. Právě výkonnosti, pružnosti a přívětivosti zaměstnanců v Kew vděčí National Archives za to, že se staly skutečně veřejnou institucí – jednou z těch, na něž my Britové můžeme být skutečně pyšní.

ZEĎ SE ŘÍTÍ K ZEMI

NEJPRVE DESÍTKY a pak stovky tisíc Východních Němců nasedly v červenci, srpnu a pak v září 1989 do svých trabantů a wartburgů a vydaly se na cestu. Jako by je vedl nějaký kmenový instinkt, mířili cestovatelé do Maďarska a do Československa. Československo podobně jako NDR stále ještě řídili stoupenci tvrdé linie, ale cesta do Prahy byla pro většinu Východních Němců krátká. Maďarsko bylo dál, avšak jeho reformně komunistická vláda prohlásila, že je ochotna se podělit o moc. A v Budapešti také bylo západoněmecké velvyslanectví.

Pro Východní Němce, kteří se zdráhali riskovat i na maďarsko-rakouských hranicích, existovalo totiž ještě další řešení. Sbalili si zavazadla a vydali se do hlavních měst sousedních států, oficiálně stále „socialistických“, a tam zamířili na západoněmecké velvyslanectví. Tam požádali o azyl. Mnozí o to stáli tolik, že prostě nechali svá auta stát v okolních ulicích, často ještě s klíčky v zapalování. V polovině srpna už byli západoněmečtí diplomaté v zoufalé situaci. Třináctého srpna 1989, právě na osmdvacáté výročí zdi, nezbylo než západoněmeckou ambasádu v Budapešti zavřít. Šest dnů nato si 600 Východních Němců vynutilo přechod přes hranici z Maďarska do Rakouska. Maďarští pohraničníci prostě jen přihlíželi.

Erich Honecker automaticky zopakoval, že zeď bude „trvat sto let“. Na nejbližších šest týdnů však odešel z mocenského centra na operaci kvůli vážným potížím se žlučníkem, a na své místo se vrátil až 25. září. Sedmasedmdesátiletého vůdce museli operovat nadvakrát, protože mu při prvním pokusu selhal oběhový systém. Při druhé operaci lékaři našli nejen zanícený žlučník, ale i zhoubný nádor na trakčníku, který odstranili. Co však chirurgové ve slavné východoberlínské nemocnici Charité nenašli, byl další nádor na Honeckerově pravé ledvině, a ten ho nakonec o čtyři roky později zabil. Tehdy se však zdálo, že je Honecker zachráněn a je schopen se ujmout kormidla a řídit oslavy čtyřicátého výročí státu.

Skutečnost, že politbyro bylo po tu dobu víceméně bez vedení, možná ještě přispěla ke zhoršení situace. Honecker pominul Egona Krenze a jmenoval svým prozatímním zástupcem povolného plánovaného muže číslo 1, třiašedesátiletého Güntera Mittaga. Udělal to záměrně ponižujícím způsobem. Když se Honecker dozvěděl, že Krenz zrušil dovolenou, aby byl během vůdcovy zdravotní krize ve Východním Berlíně, chladně mu nařídil, aby si „udělal pauzu“, a dodal: „Neberte se tak vážně. Nejste tady nepostradatelný.“¹

A tak Krenz poslušně odjel na pobřeží Baltu za svou rodinou, a tam ho navštívil Eberhard Aurich, jeho přítel a spojenec, který v té době byl ve funkci prvního tajemníka stranické mládežnické organizace FDJ. Aurich Krenzovi řekl, že se politbyro neumí vypořádat s uprchlickým problémem a že starci hledají nějakého obětího beránka – hlavně někoho, kdo měl co dělat s mládežnickým hnutím, na koho by se dalo svést, že nedokázal vychovat novou generaci tak, aby byla loajální k režimu. Aurich Krenze přemlouval, aby šel proti Honeckerovi, ale ten odmítl. Podkopávat postavení nemocného člověka, a ještě k tomu právě před jeho velkým dnem čtyřicátého výročí... Aurich se vrátil do Východního Berlína s prázdnými rukama.²

Je ovšem pravda, že problém nespokojenosti dospívající mládeže byl skutečně velice vážný. V roce 1985 se podle vládních průzkumů veřejného mínění 51 procent učňů „silně“ ztotožňovalo s NDR, 43 procenta „s výhradami“ a 6 procent „stěží nebo vůbec“; koncem roku 1988 byla ta čísla jiná a z hlediska režimu katastrofální: „silně“ se ztotožňovalo jen 18 procent, 54 procenta měla výhrady a 28 procent podporovalo režim stěží anebo vůbec. U mladých dělníků byla čísla podobná. A protože „nespolehliví“ mladí lidé nesměli pokračovat ve vyšším vzdělání, byly studentské koleje v mnoha ohledech miláčkem režimu, ale i tam se podpora zhoršila. Ve srovnání s čísly z roku 1985 – 70 procent studentů se ztotožňovalo silně, 28 procent s výhradami a pouhá 2 procenta režimu podporu upírala – spadly tyto počty za pouhé čtyři roky na 34 procenta, 51 procent a 15 procent. Plná podpora byla poloviční, výhrady se zdvojnásobily a otevřený odpor se zvýšil sedmkrát.

Uprchlíci v Praze, Budapešti, Varšavě a na maďarsko-rakouských hranicích byli v drtivé většině mladí lidé, děti zdi *par excellence*. Vyjadřovali ony statistické údaje v pohyblivé, rozhořčené lidské podobě. A měli na své straně čas.

Desátého září se maďarského ministra zahraničí Gyuly Horna v televizi

zeptali, co by pohraničníci dělali, kdyby na hranice mezi Maďarskem a Rakouskem přijelo řekněme 60 000 Východních Němců.

„Nechali by je,“ odpověděl Horn střízlivě, „bez dalšího povyku jít, a předpokládám, že Rakušané by je nechali vstoupit.“

Za pouhé následující tři dny se přes onu hranici rychle přehnalo 22 000 Východních Němců.³

Ve stejné době bylo západoněmecké velvyslanectví v Praze plné uprchlíků. O azyl tam požádalo mnoho stovek Východních Němců, často to byly celé rodiny. V zahradách historického Lobkovického paláce vyrostlo stanové městečko. Pokusy zadržet nové příchozí neuspěly. Prostě přelezli přes zábradlí či plot na půdu velvyslanectví. Koncem srpna v zahradách pobývaly 4000 lidí. Panovaly vážné obavy, aby se mezi nacpanými uprchlíky bez hygienických zařízení nerozšířily nemoci, ale hosté odmítali opustit půdu ambasády. Nechtěli se vrátit do Východního Německa.

Politbyro (průměrný věk jeho členů byl šedesát sedm let) se celý měsíc snažilo problém ignorovat. Nyní, povzbuzeno Honeckerovým zotavením po operaci, konečně začalo reagovat. S pomocí Ameriky jako zprostředkovatele byla mezi Čechy, Maďary a NDR vyjednána dohoda. Třicátého září přiletěl do Prahy západoněmecký ministr zahraničí. Sdělil davu natěsnanému na půdě velvyslanectví, že směřjí odjet.

Honecker oznámil toto rozhodnutí svým kolegům v politbyru poté, co navštívil ve východoberlínské Státní opeře gala představení na počest čtyřicátého výročí Čínské lidové republiky. Vlastně se schůze politbyra konala bezprostředně po něm, v sále Apollo, což byl velkolepý salon pro komorní hudbu a recepci přímo v budově Opery. Ti nejdůležitější soudruzi se v zářích blyštících se lustrů sesedli k chvatně doneseným stolům a Honecker je počastoval „informací vztahující se k záležitosti nejvyšší naléhavosti“.⁴

Honecker jim řekl, že dal souhlas, aby uprchlíci mohli odjet do Západního Německa přes NDR. Na cestu přes svou vlast měli být naloženi do zapečetěných vlaků, během cesty jim měly být zabaveny jejich východoněmecké průkazy a měli být zbaveni občanství. Mělo je to ponížit a oceňovat jako zrádce. Tiskový orgán SED, deník *Neues Deutschland*, v jednom článku uprchlíky odporně napadl tvrzením, že „svým chováním pošlapali veškeré mravní hodnoty a vyloučili se z naší společnosti. Nikdo by tedy pro ně neměl prolévat slzy“. Říká se, že tuto pasáž nadiktoval osobně Honecker.

Celá operace ovšem vypovídá daleko víc o skutečné povaze východoněmeckého režimu – Proč zapečetěné vlaky? Proč zacházet s vlastními lidmi

jako s nějakým nebezpečným bacilem? – než o tisících vyčerpaných, ale blážených vyhnanců, kteří se nahnuli do šesti vlaků, jež vyjely z Prahy 2. října. Bylo jich tam v té době 12 000.

Všechno se obrátilo proti Honeckerovi. Ukázalo se, že svým rozhodnutím projevil ukrutně špatný úsudek. Cestou přes Východní Německo se uprchlíkům nejen nikdo nevyhýbal a neponižoval je, ale naopak je vítaly a zdravily tisíce obyčejných Němců, kteří se řadili na cestách a náspech podél kolejí a mávali jim a rozjásaně je zdravili. V Drážďanech, které byly prvním velkým městem za hranicemi, se uprchlíci začali chovat vzdorně. Neodevzdávali pod nátlakem a neochotně své průkazy, jak předpokládaly úřady, ale trhali je a vyhazovali z oken vlaku spolu s bezcennými východními markami, které jim po příjezdu na Západ nebyly k ničemu.

A zároveň asi 1500 místních, většinou mladých lidí odepřelo poslušnost úřadům a přišlo na drážďanské hlavní nádraží vítat uprchlické vlaky. Demonstranti se pokoušeli vyšplhat do vagonů. Příslušníci *Vopo* se pustili do boje, aby jim v tom zabránili. Vypukla střelba. Značné části veřejných prostor byly zničeny. Jeden muž sklouzl pod vlak a byl tak těžce zraněn, že mu museli amputovat nohu. Po odjezdu vlaku demonstrace pokračovaly. Mnozí obyvatelé Drážďan, mezi nimi i starší občané, se před nádražím sešli k důstojné demonstraci. Zástup dostal rozkaz, aby se rozešel. Lidé odmítli. A následovalo stání na distanc s ozbrojenou policií.

Tolik tedy k Honeckerovu přesvědčení, že může bacil neutralizovat, když uprchlíky zavře do zapečetěných vlaků. A bylo to ještě horší, když vlaky s uprchlíky z Prahy konečně dorazily do Hofu v severním Bavorsku a dostaly se na západoněmecké území. Uvítací oslavy byly obrovské. Jásající Západní Němci. Usmívající se Východní Němci. Bratři a sestry vítající bratry a sestry. Celou tu vypjatě dojemnou scénu vysílala západoněmecká televize, přičemž skoro každý Východní Němec mohl západní vysílání sledovat. Tedy ti, kteří už neseděli ve svých věrných trabantech a nemířili na hranice. Prostory pražského velvyslanectví brzy zase zaplnila další vlna zájemců o odjezd.

V Drážďanech nebyla demonstrace před nádražím rozehnána násilím. Plukovník *Volkspolizei*, který velel ozbrojeným silám, se musel rozhodnout, zda začít střílet, a rozhodl se, že ne. Stal se v Drážďanech hrdinou a pro ten den jím zůstal. Zpráva o tom se za několik hodin rozšířila nejprve do Lipska a poté do Berlína. Lidé se v Drážďanech vzbouřili proti režimu, ale režimní policista si netroufl zahájit palbu.

V pondělí 2. října vyšlo do ulic Lipska na 10 000 občanů. Provolávali hesla o svobodě, ale především volali: „Zůstaneme TADY.“ To bylo pro Honeckera svým způsobem ještě znepokojivější poselství než houfy uprchlíků směřujících do Západního Německa. Režim si zvykl své disidenty zatýkat a prodávat je na Západ. Teď byli odhodláni zůstat na Východě, a bylo jich příliš mnoho, než aby je bylo možné všechny deportovat.

Navzdory všemu však Erich Honecker naléhal na přípravy oslav čtyřicátého výročí režimu, za jehož vytvoření bojoval a – to se musí připustit – trpěl. Byl naprosto rozhodnut, že to bude největší a nejokázalejší důkaz životaschopnosti NDR, jaký si kdo může přát.

Přestárlý a churavějící generální tajemník měl jasný problém. Především tu byla záplava uprchlíků. Ten nejhorší proud se podařilo zastavit, když bylo 3. října „dočasně“ pozastaveno právo cestovat do Československa bez víza. Pak tu byly demonstrace. Ty se daly minimalizovat posílením přítomnosti policie a drsnějšími zásahy. Honecker však měl i skryté problémy, na které nikdy nechtěl myslet, ale které už se nedaly přehlížet. Jako skutečnost, že stát, jehož oslavy plánoval s takovou pompézností, stál vlastně na pokraji krachu.

V posledních několika letech už byla NDR závislá na velkorysosti Západních Němců. V šedesátých a sedmdesátých letech bylo Východní Německo jako vývozce poměrně úspěšné. V osmdesátých letech, kdy se podle hospodářských plánů měla země proměnit ve vysoce technicky vyspělou a základem měly být moderní elektronické technologie, prodělávala ve skutečnosti trvalý pokles a její zahraniční zadluženost rostla. NDR dokázala jen napodobovat, ale nikoli inovovat. Od roku 1980 do roku 1988 se výdaje státních podniků nutné k vydělání jedné západní marky téměř zdvojnásobily, ze 2,40 východní marky na 4,40. Nízká produktivita a vysoké ceny surovin znamenaly, že momentální obchodní deficit (bez úvěrů a dalších plateb ze Západního Německa) jen rostl. A předpokládalo se, že bude hůř. Sovětský svaz, který měl vlastní těžké finanční a hospodářské problémy, naznačil, že sníží dodávky levné ropy do Východního Německa a zvýší zahraniční obchodní ceny pro východní blok na světovou tržní úroveň.⁵

Přesto byl Honecker, který ze zvyku přehlížel nepohodlnou hospodářskou realitu a věřil, že ho marxistický Bůh dějin zachrání, stejně vášnivě, jako věří každý fundamentalista svému božstvu, odhodlán uspořádat k velkému výročí NDR ty největší představitelné oslavy.

Třebaže Gorbačov uskutečnil triumfální návštěvu v Západním Německu, NDR se v posledních dvou letech vyhýbal. Čtyřicáté výročí Východního Německa však pominout nemohl. Nemohl po příjezdu do Východního Berlína ignorovat ani obrovský pochodňový průvod skupin mládeže na svou počest, ani tanky a děla, valící se pod tribunou, na které stál s východoněmeckým vedením. Když dole pochodovaly dlouhé kolony členů FDJ v modrých košilích s rudými šátky, mnozí znovu a znovu svolávali na počest sovětského reformátora: „Gorbi! Gorbi!“ A bylo slyšet, že někteří volají: „Gorbi, pomoz nám!“ Představitel polských komunistů Mieczysław Rakowski se Gorbačova zeptal, zda rozumí, co ti mladí volají. Rus přikývl, ale Rakowski mu to přece jen přeložil. „Požadují: ‚Gorbačove, zachraň nás!‘“ vysvětloval nedůvěřivě. „Ale to jsou straničtí aktivisté! To je konec!“⁶

Později proběhly rozhovory Gorbačova a Honeckera, při nichž východoněmecký vůdce odmítl debatovat o reformách v sovětském stylu. Místo toho se Honecker zeptal: „Má vaše obyvatelstvo dost jídla, chleba a másla?“ A srovnal životní úroveň v SSSR s životní úrovní v NDR, přičemž ta sovětská z toho vyšla hůř.

Vztahy mezi oběma vůdci se za ono sobotní dopoledne zhoršily. Na setkání s východoněmeckým politbyrem udělal Gorbačov několik pichlavých poznámek. „Jestliže zaostáváme, život nás okamžitě potrestá,“ poznamenal se zřejmou narážkou na Honeckera a jeho stoupence. Honecker vypadal, že si toho nevšiml, a dál se chlubil úspěchem NDR a jeho údajným postavením „mezi deseti špičkovými světovými ekonomikami“. Odezvou na jeho slova bylo mlčení. Až na Gorbačova, který se obrátil na svého souseda a potichu, ale zřetelně výsměšně zasyčel.⁷

Günter Schabowski, jenž byl od roku 1985 prvním tajemníkem nejdůležitější – berlínské – organizace SED, později poznamenal: „Byli jsme sráči, měli jsme přímo tam, před jeho očima, provést *coup d'état*!“⁸

Toho večera při večeři se Krenz konečně odhodlal vytasit dýku. Když dojídali, měl už slib podpory od některých členů politbyra – od Schabowského, od Siegfrieda Lorenze (šéfa SED v Karl-Marx-Stadtu), a co bylo nejdůležitější, od ministra státní bezpečnosti Ericha Mielkeho, kterému bylo jednaosmdesát, ale byl stále člověkem Moskvy. Sověti tedy byli diskrétně informováni a spiklenci zosnovali Honeckerův pád. Po osmnácti letech u moci byl hornický syn z Wiebelskirchenu odsouzen k pádu.

V roce 1953 přežil režim SED jen díky sovětským tankům. Šířily se však už pověsti, že kdyby se to stalo znovu, Gorbačov nenechá Rudou armádu

zasáhnout. Vláda však hodlala bez skrupulí udržet v tomto klíčovém období „pořádek“ v ulicích rozumným použitím síly. Uplatňovala to hlavně v Lipsku a v Drážďanech, kde demonstrace pokračovaly a rozrůstaly se. Východní Berlín byl poměrně klidný, zčásti kvůli občas brutálním zásahům Stasi a policie, které likvidovaly demonstrace hned v zárodku.

Navzdory nepřímým hrozbám a ostrým zásahům proti jednotlivým protestujícím během víkendu, kdy se slavilo čtyřicáté výročí, sešlo se následující pondělí na „modlitebním setkání“ 70 000 občanů Lipska u Nikolaikirche, kostela, který se stal nejdůležitějším centrem opozice.

Když se Mielke dozvěděl o silicích nepokojích v Sasku, vydal „červený“ pokyn k nejvyšší pohotovosti, jímž svým ozbrojencům vlastně „povoloval zabít“ v ulicích. „Došlo,“ psalo se v pokynu, „ke zhoršení povahy a s ní spojené nebezpečnosti nelegálních masových shromáždění nepřátelských, opozičních a dalších nepřátelsky negativních a chuligánských sil směřujících k ohrožení bezpečnosti státu...“

Rozkaz pokračoval otevřeně:

Proto nařizují:

1. Až na další všem jednotkám stav „plné pohotovosti“ podle direktivy č. 1/89, par. II. Příslušníci trvale ozbrojených složek budou s sebou neustále nosit zbraň podle potřeb situace...

Patřičné rezervní síly budou v pohotovosti, schopny okamžitě zasáhnout i při ofenzivních opatřeních k potlačení a rozbití nelegálních demonstrací.⁹

Do pohotovosti byla uvedena také armáda. Výsadkový pluk dostal rozkaz přesunout se pro případ potíží do blízkosti Lipska. Devátého října večer stály v postranních ulicích u Nikolaikirche bezpečnostní síly vybavené ostrou municí. Nemocnice byly připraveny na příval raněných.

Demonstrace sice byla obrovská a režim jasně ohrožovala, ale nakonec se nezvrhla v násilí. Zástup reagoval na varování několika prominentních mluvčích, k nimž patřil i mezinárodně proslulý šéfdirigent lipského Gewandhaus Orchestra Kurt Masur, s pozoruhodnou zdrženlivostí. Říkalo se, že Honecker nařídil bezpečnostním silám, aby nestřílely, protože nechtěl zavinit případnou občanskou válku. V každém případě policejní ředitel města Gerhard Strassenberg řekl svým ozbrojencům, aby použili zbraň pouze k sebeobraně.

Devátý říjen v Lipsku představoval bod obratu. Ruská okupační armáda se ani neukázala, což potvrzovalo, že ji Gorbačov nechal zavřenou v kasárnách. Sedmáctý červen 1953 se v Lipsku neopakoval – ani náměstí Tien-an-men.

Honecker padl hned o týden později při prostém hlasování politbyra. Devátého října přišly davy se vzdorným heslem: „My jsme lid.“ Ke skandování se připojili i někteří policisté. Během několika málo dnů se demonstrace rozšířily po celé NDR, do Magdeburku, Postupimi, Halle, Karl-Marx-Stadtu i jinam.

Krenz a jeho spoluspiklenci začali na Honeckera tlačit hned po Gorbačovově odletu. Sestavili dokument, v němž se připouštělo, že režim má problémy, a navrhovala se opravná opatření. Honecker se pokusil tuto diskusi v politbyru zablokovat, ale nepodařilo se mu to. Zjistil, že ho podporuje jen strážce hospodářské ortodoxie Mittag a jeho starý důvěrný přítel a zahraničněpolitický poradce Hermann Axen. Když však byl Honecker vyzván k rezignaci, odmítl. A nikdo neměl dost odvahy, aby to prosadil.

Spiklenci udělali pauzu, aby se přeskupili. Telefonní linky žhnuly. Šestnáctého října 1989 většina politbyra neklidně sledovala v tajném přenosu Stasi, snímaném kamerami skrytými na náměstích a na rozích ulic, jak se na pravidelném pondělním setkání shromáždil obrovský dav – tentokrát 120 000 lidí. Skandovali nejen „Gorbi!“, ale také „Zeď musí padnout!“. Poděšený Honecker opakovaně pokřikoval: „Musíme s tím už určitě něco udělat!“, ale nikdo jiný v místnosti nenavrlh použití síly. Velitel štábu armády generálplukovník Fritz Streletz přímo odmítl pustit na demonstranty své vojáky. „Nemůžeme nic udělat,“ řekl. „Hodláme celou věc nechat mírumilovně proběhnout.“

Následujícího dne, 17. října, mělo mít politbyro schůzi. Mielke, který navzdory svému věku stále po ránu chodil do svého plaveckého bazénu v sídlišti Wandlitz, vstal dříve než obvykle. Zavolał bezpečnostnímu veliteli v budově ústředního výboru strany, což byl samozřejmě důstojník Stasi a Mielkeho podřízený. Ministr mu dal pokyn, aby se postaral, že v okolí jednacích místností budou sloužit spolehliví důstojníci. Honecker nesměl mít možnost svolat vlastní ochranku, až nadejde okamžik krize.

V deset hodin začala schůze. Honecker vypadal uvolněně. Zahájil schůzi, jako kdyby bylo v NDR – nejlepším z německých států – všechno docela normální a klidné. Pak se zeptal, má-li někdo nějaké návrhy do programu.

Rozhostilo se krátké mlčení. Pak se o slovo přihlásil pětasedmdesátiletý Willi Stoph, předseda rady ministrů. Stoph už Honeckera dávno kritizo-

val v soukromých dopisech Gorbačovovi a připojil se ke Krenzově klíci. Jako všechno, co se toho rána stalo, bylo i jeho vystoupení domluveno s ostatními spiklenci.

„Dovol mi, Erichu,“ začal Stoph s byrokratickou monotónností, „navrhnout první bod: Odvolání soudruha Ericha Honeckera z funkce generálního tajemníka a volba Egona Krenze generálním tajemníkem.“

Honecker ztuhl a nepřítomně se rozhlížel po místnosti. Za několik okamžiků se vzpamatoval a klidně řekl: „Dobrá, zahajuji diskusi.“

Během tříhodinové schůze, která následovala, ho všichni jeden po druhém zradili. I jeho dlouholetý nohsled, ekonomický tajemník Günter Mittag, nakonec pochopil, odkud vítr vane, a prohlásil, že Honecker „ztratil důvěru strany“. A to byl muž, který všem lhal o stavu východoněmecké ekonomiky a který nesl za neblahou situací země větší odpovědnost než kdokoli jiný. Ostatní členové politbyra se nedokázali zdržet posměšného smíchu.

Nakonec hlasovali také o tom, že se zbaví Mittaga, stejně jako hlavního cenzora tisku Joachima Herrmanna.

Honecker je strnule, ale klidně varoval, že jeho odstoupení problémy NDR nevyřeší. Je-li to však rozhodnutí jeho kolegů, musí uposlechnout. Hlasování politbyra o odvolání Honeckera bylo jednohlasné. V souladu s tradicemi „demokratického centralismu“ generální tajemník poslušně hlasoval pro vlastní odstranění.

Honecker odstoupil ze své funkce bez dalších komentářů. Nadiktoval dopis určený schůzi ústředního výboru na příští den, ve kterém potvrdil svůj odchod. Pak zvedl telefon a zavolal své ženě Margot.

„Stalo se,“ řekl jí jen.

Poté položil sluchátko a začal si pomalu a metodicky skládat své osobní věci.¹⁰

Spiklencům se tedy první etapa puče podařila, ale stále měli obavy. Nejprve museli zajistit, že Honecker nezorganizuje nějaký protiútok na zítřejší schůzi ústředního výboru, jako to udělal tak slavně Chruščov v roce 1957. Chruščova v politbyru přehlasovala takzvaná „protistranická skupina“, ale on jim to oplatil na následující schůzi pléna, což mu umožnilo vládnout v Moskvě následujících sedm let. Za druhé museli ospravedlnit Honeckerův odchod – řekněme ekonomickou neschopností –, aniž by ukázali na sebe jako na lidi, kteří se podíleli na rozhodování, a nesou tudíž také odpovědnost.

S Honeckerem to prošlo bez boje, uvedly se vágní zdravotní důvody. Na příslušném zasedání ústředního výboru bylo z 216 členů proti jen 16, mezi nimi Honeckerova manželka, která okamžitě přišla o funkci ministryně lidové osvěty, a Hanna Wolfová, osmdesátice, která bývala ředitelkou stranické školy SED, za války byla v exilu v Rusku a byla zarytou odpůrkyní všech reforem.

Shromáždění soudruzi uspořádali slzícímu Honeckerovi ovace vestoje. Nikdy se nedozvíme, zda to byly slzy lítosti nebo bezmocného vzteku – Krenz se ve svých pamětech kloní ke druhé eventualitě. A poté sesazený generální tajemník opustil budovu a již nikdy nepřekročil její práh. Zatímco Krenze zvolili novým vůdcem strany, nařídil Honecker svému šoférovi, aby ho naposledy odvezl do lesnaté krajiny.

Krenz vládl čtyřicet šest dní. Okamžitě ohlásil, že má v úmyslu Východní Německo reformovat, a překvapilo ho, že se lidé pošklebují, místo aby jásali. S ohledem na jeho dlouhý obličej a nápadné zuby mu říkali „Koňskéj ksicht“. Plakáty na denně rašících demonstracích ho zobrazovaly v čepečku jako vlka v Červené Karkulce a s nápisem „Babičko, proč máš tak velké zuby?“. Veřejnost jednoduše nevěřila jeho náhlému obratu k reformám. Koloval vtíp: „Jaký je rozdíl mezi Egonem Krenzem a Erichem Honeckerem?“ a odpověď zněla: „Krenz ještě má žlučník.“

Třináctého října 1989 požadovalo v Lipsku Krenzovo odstoupení 300 000 demonstrantů. Příští týden byly demonstrace po celé NDR. Třináctého října se ve Východním Berlíně před Červenou radnicí sešlo 20 000 lidí, a hlavní mluvčí nové vlády, v mnoha směrech příjemný Berličan Günter Schabowski, se jim pokusil vysvětlit vládní politiku. Dav ho vyslechl, ale stále požadoval víc, než oni byli ochotni poskytnout.¹¹

V každém případě přišlo reformní hnutí příliš pozdě.

Téhož dne, 30. října, byla novému politbyru předložena přísně tajná „Zpráva o hospodářské situaci NDR se závěry“. Bylo z ní jasné, co se celá léta tajilo i před mnoha členy stranického vedení. Země byla zbědovaná a směřovala k bankrotu jako kuň pádící k překážce. Víc než polovina všech průmyslových zařízení se dala hodnotit prostě jako odpad. Celých 53,8 procenta všech strojů bylo na odpis, daly se opravit jen za jednoduše neospravedlnitelných nákladů. Polovina přepravní infrastruktury byla v rozkladu. Produktivita se pohybovala kolem 40 procent produktivity na Západě. Státní zadlužení vzrostlo z 12 miliard marek v roce 1970 na 123 miliard

v roce 1988. Přímé dluhy kapitalistickým státům a bankám vzrostly za tuto dobu ze 2 na 49 miliard západních marek.

V čele pětičlenného týmu plánovačů, který zprávu sestavil, stál předseda Státní plánovací komise Gerhard Schürer. Schürer v předchozím roce navrhl Honeckerovi poměrně mírné reformy, ale ten ho odbyl. Nyní byl zvolen do politbyra a konečně mu někdo naslouchal, ale bylo už příliš pozdě. Jak připouštěl, mohla situaci zmírnit celková tvrdá reforma přijatá dejme tomu v roce 1985, ale teď už věci zašly příliš daleko. V dokumentu se pochmurně říkalo: „Jen vyhnout se dalšímu zadlužování by v roce 1990 znamenalo snížení životní úrovně o 25–30 % a NDR by se stala nezvladatelnou.“¹²

NDR byla na konci Honeckerovy éry fakticky v krachu.

Úplnou děsivou pravdu nemělo poznat ani všech dvacet šest členů politbyra. Ještě palčivější třístránkovou analýzu (*Geheime Kommandosache b5 – 1156/89*) připravil rovněž Schürer jen pro generálního tajemníka Krenze a starého premiéra Williho Stophu. Špatné zprávy se tam vyslovovaly ještě zřetelněji: analýza připouštěla, že NDR už je do velké míry závislá na kapitalistických úvěrových institucích a že roční půjčky činí 8–10 miliard západních marek. To byly „mimořádně vysoké částky pro zemi jako NDR“.

Země se pustila do stále zběsilejší hry finančních manipulací, rychle přesouvala hotovost po mezinárodních peněžních trzích, nafukovala rozsah svých proklamovaných aktiv a snižovala svou skutečnou zadluženost, aby získala vyšší úvěry, protože kdyby mezinárodní finanční kruhy znaly fakta, zavřely by šuplík s penězi. Stejně jako nadměrně zadlužený jednotlivec, který ví, v čem je problém, ale nedokáže skoncovat s rozhazovačnými návyky, které ho zavinily, brala si NDR tajně krátkodobé půjčky, aby mohla splácet úroky z dlouhodobých úvěrů, a využívala zřejmě věrohodného postavení, aby nadělala další dluhy. Byl to zločinný podvod v obrovském rozsahu.

Co dělat? Dokonce i „přepravní“ platby od Západu za přístup do Berlína, zaručené do roku 1995, už byly zastaveny a utraceny. K zajištění solventnosti v roce 1991 bylo „nezbytné“ zahájit se západoněmeckou vládou vyjednávání o dalších půjčkách do výše 23 miliard západních marek – navíc k již existujícím úvěrovým zdrojům. Ale co mohla NDR na oplátku nabídnout?

Schürerova skupina měla docela jednoduchý, ale drastický návrh. Nabídnout jako vyjednávací ústupek „západní hranici státu“. Nebo slovy zprávy:

Aby NDR přesvědčila Spolkovou republiku o serióznosti svých záměrů, musí být prohlášeno, že... mohou být ještě v tomto století vytvořeny

takové podmínky, které učiní hranici existující mezi dvěma německými státy nadbytečnou.

Neomaleně řečeno: vy přijďte s penězi a my odstraníme zed'.

Byl to logický, byť zoufalý závěr třicetileté strategie, při níž Západní Němci platili za každý sebemenší ústupek v cestování, za každého propuštěného politického vězně, za každý centimetr přístupu na Východ a z Východu po silnici, železnici či letecky.

Problém byl, že aby režim mohl provést tento poslední trik, aby se zachránil, musel by si podříznout větev, na které seděl. A to ještě nebyl ochoten.

Prvního listopadu letěl Krenz do Kremlu. Naposledy tam natáhl žebráckou misku. Krenz, který přeháněl svou reformní věrohodnost, se pustil s Gorbačovem do dalekosáhlé diskuse o situaci. Věděl, že další velký demonstrační den je naplánován na sobotu 4. listopadu. Demonstrace se měly odehrát i v Berlíně, kde doposud bylo ve srovnání s Lipskem a Drážďanami problémů jen málo.

Podělil se o své obavy se sovětským vůdcem:

Musí být přijata opatření, jež by zabránila jakémukoli pokusu o masové prolomení zdi. To by bylo hrozné, protože by pak musela zasáhnout policie a musely by se zavést určité prvky výjimečného stavu.¹³

Gorbačov by byl dal přednost jinému novému vůdci Východního Německa – skutečnému reformistovi, stranickému tajemníkovi v Drážďanech Hansi Modrowovi –, ale byl připraven Krenze vyslechnout a nabídnout mu malou užitečnou radu. Slíbil, že požádá své přátele na Západě, aby NDR nedestabilizovali. To však bylo asi tak vše, co Krenz získal. Gorbačov nebyl Chruščov, který nakonec vždycky zaplatil, aby NDR udržel. Sověti odmítli NDR zachránit jak finančně, tak vojensky. Zpráva byla jasná. *Savue qui peut*. Všichni komunisté bez výjimky za sebe.

Egon Krenz se vrátil do Berlína, aniž by čeho dosáhl. Začalo poslední odpočítávání.

Opozice toho podzimu rostla zarážející rychlostí. Začínala z poměrně malého seskupení náboženských a pacifistických skupin, zjevně nepolitických, být jasně kritických vůči režimu. V říjnu se na Východě neoficiálně

znovu zformovala SPD a z různých dalších občanských akčních skupin se rozvíjela zárodečná politická hnutí.

Nejvýznamnější z těchto skupin bylo „Nové fórum“. Nové fórum bylo založeno v září po výzvě k akci, kterou podepsala skupina třiceti opozičních intelektuálů, vědců a náboženských osobností. Kolem tohoto prohlášení se rychle shromáždily stovky a pak tisíce dalších stoupenců. Cílem Nového fóra bylo „zahájit demokratický dialog“ mezi vládci a ovládanými ve Východním Německu.

Přestože bylo Nové fórum oficiálně prohlášeno za nepřátelské vůči státu a nepotřebné, rychle se rozrůstalo. Mělo reformní cíle v rámci stávající NDR. Nenavrhovalo znovuzavedení kapitalismu ani znovusjednocení Německa. O to bylo, pokud šlo o stát, znepokojivější.

Čtvrtého října požádaly různé organizace, k nimž patřilo i Nové fórum a znovu ustavení sociální demokraté, o propuštění politických vězňů, ukončení veškerého politického vyšetřování a svobodné volby s tajným hlasováním. Odvolávaly se na Chartu OSN a Helsinskou smlouvu – NDR byla oficiální signatárkou obou dokumentů. V požadavcích disidentů zněl nový, sebevědomý tón, ačkoli měli stále poměrně malou podporu.

Koncem měsíce bylo zřejmé, že se děje něco velkého. Po celé zemi vystupovaly desítky a někdy stovky tisíc obyčejných Východních Němců a požadovaly demokratickou změnu.

Velká demonstrace, která se sešla ve Východním Berlíně v sobotu 4. listopadu, byla nejhroživější, protože se konala nebezpečně blízko sídla režimní moci. Vedení se nicméně rozhodlo, že ji povolí – ba vlastně dokonce podpoří.

Členové vedení SED, a nejvýrazněji extrovertní Schabowski, vystoupili na pódium bok po boku s disidenty. Berlínský stranický tajemník bránil systém a sliboval reformu. Přivítalo ho syčení a pískot. Mezi dalšími byli vedoucí představitelé Nového fóra a spisovatelé Christa Wolfová a Stefan Heym – ona byla kritická stoupenkyně režimu, on idealistický individualista, který prožil nacistické období v Americe a vrátil se do Německa v uniformě americké armády, jen aby se z vlastní vůle usadil v NDR. Heymova díla byla na Východě zakázána kvůli tomu, že jejich autor podporoval Wolfa Biermanna, ale starý spisovatel sám odmítl odjet.

Další někdejší exulant, který promluvil ke shromážděným, byl ještě podivnější případ: Markus Wolf, který vyrostl v emigraci ve Stalinově Rusku a v roce 1986 šel do penze z funkce náčelníka zahraničněrozvědné

správy Stasi, HVA, a náměstka ministra státní bezpečnosti. Tento vždy hodnověrný chameleon z tajného světa se nyní převlékl za demokrata. V celém procesu přechodu existuje mnohé, z čeho lze podezírat Stasi. Tajní policisté jsou vždycky šikovní v tom, jak přežít.

Wolf pocházel z umělecké rodiny – jeho otec byl proslulý spisovatel, jeho bratr filmový režisér. Markus Wolf vždycky tvrdil, že dával přednost liberální linii, ale jeho okázale falešné vylíčení vlastní účasti na 4. listopadu mluví samo za sebe:

Pokoušel jsem se přesvědčit půl milionu lidí na shromáždění a miliony dalších u televize, aby se neuchylovali k násilí, ale když jsem mluvil v protestní atmosféře obviňování, jež dělala z každého příslušníka státobezpečnostních organizací obětího beránka za politiku bývalého vedení, matně jsem si uvědomoval, že na mě část lidí v davu syčí. Neměli vůbec náladu se nechat poučovat o rozumnosti chování bývalým generálem ministerstva státní bezpečnosti.

V těch chvílích jsem se bolestně poučil, že nemohu uprchnout před svou minulostí...¹⁴

Jak ukazuje Schabowského (a možná Wolfova) účast na demonstraci, vedení stále doufalo, že změny nějak zvládne, že se poveze na tygru reformy. Vystavilo své „lidem nepřátelštější“ tváře. O dva dny později podalo o demonstracích 4. listopadu zprávu propagandistické oddělení ÚV SED a uvedlo, že by se ústupky skutečně udělat měly, ale jen navenek:

Požadavek svobodných voleb lze v principu podpořit, protože odpovídá základním principům naší socialistické ústavy, nicméně nesmí to znamenat otevřít dveře buržoaznímu stranickému pluralismu... Požadavky o upuštění od vedoucí úlohy SED jsou naprosto nepřijatelné.¹⁵

Jinými slovy: svobodné volby byly naprosto v pořádku, nikoli však opravdu svobodné.

Nebylo ovšem jasné, jak přesně mají vládci NDR tak bizarní autoritativní sofistikou přesvědčit veřejnost. Byla-li polovina obyvatel Východního Berlína ochotna přijít na shromáždění požadující svobodné volby, kdo bude ochoten přistoupit na „vedoucí úlohu strany“, když ví, že je to jen eufemismus pro mocenský monopol? Nová vládnoucí garnitura něco

z toho chápala. V prvním listopadovém týdnu Krenz, který vnímal potřebu zapůsobit na stále vzbouřenečtější masy, provedl ve staré gardě čistku.

Sedmého listopadu podali členové vlády v čele s Willim Stophem demisi. Osmého listopadu rezignovalo *en masse* politbyro. Nastoupili tam mladší a reformističtější nalaďení straníci včetně Hanse Modrowa, který do dřívějšího složení této instituce nepatřil, přestože byl tajemníkem důležité stranické organizace.

A mezitím se konaly hněvivé demonstrace před vládními budovami a zejména před místními úřadovými Stasi. Sedmého listopadu Mielke podepsal dlouhé ustarané hlášení politbyru o vzrůstu protestního hnutí. Bylo v něm jen málo z povýšenecké arogance, kterou se vyznačovaly dřívější dokumenty Stasi. Hlášení si všímalo, že davy před budovami Stasi křičí takové věci jako „Zapalte ten barák!“, „Pryč se sviněmi ze Stasi“, „Zabijte je“ a „Nože se brousí, oprátky se připravují“.¹⁶ Mielke obratem poslal všem oddělením a správám Stasi pokyn, v němž nařizoval skartaci citlivých dokumentů, zejména těch, které mohly ukázat na síť neoficiálních informátorů Stasi.

Atmosféra houstla pochybnostmi a intrikami a důvěrně známým pachem v koridorech moci se neslo jediné poselství: *fin de régime*, konec režimu.

Byly už uveřejněny návrhy na liberálnější cestovní a vízové předpisy, které umožňovaly cestovat každý rok na třicet dnů do zahraničí. Vyřízení žádosti by trvalo asi měsíc a „normálně by nekončilo negativním výsledkem“. Nepadlo však žádné datum, dokdy by měly být tyto návrhy uzákoněny. A když člověk prozkoumal, co bylo vytištěno malým písmem, zjistil, že by byrokraté mohli stejně povolení poskytovat či upírat v podstatě podle své vůle. Kromě toho maximální povolená částka přidělené tvrdé měny (patnáct západních marek) stačila mimo NDR sotva na snídani.

A mezitím Krenz, který zdánlivě zvítězil v boji o ovládnutí SED, slíbil, že zůstane ve funkci, a označil zeď za „záštitu“ proti západnímu podvracení. Režimu hrozilo, že se utopí v proudu protichůdných poselství.

Devátého listopadu ráno ve Východním Berlíně přerývaně svítilo slunce. Rtuť v teploměru se pomalu doplázila k deseti stupňům. Toho rána vyšel v *Neues Deutschland* článek, komentující pokračující hromadný exodus z NDR přes jiné země. Nenapsal ho žádný stranický námezdný pisálek, ale skupina reformátorů. Naléhali v něm na Východní Němce, aby neopouštěli svou zemi ve chvíli, kdy je potřebuje:

Jsme hluboce znepokojeni. Vidíme, jak naši zemi denně opouštějí tisíce lidí. Víme, že nesprávná politika posilovala až do posledních několika dnů vaši nedůvěru k jakékoli obnově našeho společenského života. Jsme si vědomi toho, jak bezmocná jsou slova proti masovému hnutí, ale nemáme žádné jiné prostředky než svá slova. Ti, kdo odjíždějí, oslabují naši naději. Prosíme vás, zůstaňte doma, zůstaňte s námi!

Prvního listopadového dne Krenz odvolal zákaz cestování do Československa, a tím otevřel stavidla ještě víc. Když Honecker odešel a noví vládcí zjevně nebyli ochotni nebo schopni prosadit svou vůli v duchu tradičně tuhé kázně poststalinismu, překročilo během 24 hodin předcházejících 9. listopadu hranice z Československa do Rakouska více než 20 000 Východních Němců. Teď už se dostávala pod tlak i československá komunistická vláda. Hrozila, že zavře hranice. Východoněmecký velvyslanec v Praze byl stroze informován, že československá vláda „nemá v úmyslu budovat uprchlické tábory pro východoněmecké občany“.

Šestého listopadu přišlo na „pondělní modlitbu“ v Lipsku půl milionu občanů, jimž už satirici říkali „Německá demonstrující republika“. Řečníci poukazovali na chyby v novém „třicetidenním“ předpisu o cestování a kritizovali nízkou částku povolené zahraniční měny. Nepožadovali úpravu zákonů o cestování, ale jejich zrušení. Dav skandoval: „*In dreißig Tagen um die Welt – Ohne Geld!*“ („Za třicet dnů kolem světa – bez peněz!“)

Na ministerstvu vnitra ve východoberlínské Mauerstrasse dostala pracovní skupina čtyř úředníků, z nichž dva byli důstojníci Stasi, za úkol dočasně pozměnit existující zákony tak, aby pomohly najít východisko ze současné krize. Devátého listopadu ráno měli na pokyn politbyru navrhnout rezoluci „Ke změně situace ohledně trvalého výjezdu občanů NDR přes Československou socialistickou republiku“. Rozhodli se ji nazvat „Okamžité zaručení víz pro trvalý odjezd“, ale, jak řekl jeden z nich později, když na návrhu pracovali, byli z něj čím dál nešťastnější.

Byli jsme pověřeni [vysvětloval], abychom připravili pravidla pro občany, kteří chtějí natrvalo opustit zemi. Ale to jsme měli předpokládat, že *nebudou* puštěni ti, kteří chtějí jenom jet navštívit tetičku? To by byla schizofrenie.¹⁷

Konečný návrh stanovil, že pokud budou východoněmeckí občané držitelé pasu a víza, neplatí pro jejich trvalou emigraci ani soukromé návštěvy

žádná další omezení. Lidé by směli odjet z NDR přes jakýkoli hraniční přechod mezi Východním Německem a Západním Berlínem nebo Spolkovou republikou. A spíše nesměle se dodávalo, že by odjezdy měly probíhat „spořádaným způsobem“.

Kurýr materiál dopravil do budovy ústředního výboru, kde mělo schůzi politbyro. Po předložení dokumentu Krenz svým kolegům připomněl tlak, pod jakým je československá vláda, a ujistil je, že Sovětům je nové opatření po chuti. Členové politbyra – většina z nich byla nedávno zvolena, aby nahradili staré stoupence tvrdé linie, a tudíž neznali podrobnosti dřívějších omezení – to odkývali. Totéž se stalo v radě ministrů, která jen zřídka kdy dělala změny v materiálech předložených politbyrem.

Několik minut před šestou hodinou večer přišel Günter Schabowski, který byl tiskovým mluvčím ústředního výboru, do Mezinárodního tiskového střediska v Mohrenstrasse, kde nyní vláda denně pořádala živě přenášenou tiskovou konferenci.

Tiskové středisko bylo nabitě dopisovateli novin i televizními reportéry a byly tam – Východní Německo už přece vstoupilo do éry „otevřenosti“ – i kamery ze zpravodajství televize NDR. Schabowski byl unavený a trochu nesoustředěný. Byl to dlouhý den. Na schůzi, která schválila úpravu pravidel, nebyl, ale před půlhodinou zašel do Krenzovy kanceláře a vyptal se generálního tajemníka, o čem se přes den jednalo. Je potřeba oznámit něco důležitého? Krenz mu dal dokument s podrobnostmi o nových dočasných úpravách cestování a Schabowski uháněl na tiskovou konferenci.

Tiskovka, na níž byl Schabowski jen jedním z mluvčích, i když nejdůležitějším, začala přesně v šest. Nejprve se ale projednávaly jiné otázky. Věci se vlekly. Oznámení o nových pravidlech cestování přišlo na pořad jako poslední bod. Třebaže to oficiálně byla vládní, a nikoli stranická záležitost, dokument dal Schabowskému osobně Krenz, a tak Schabowski pokládal za přirozené, že ač je ve skutečnosti mluvčím SED, seznámí shromážděné novináře s obsahem dokumentu.

V 18.35 hleděl viditelně unavený Schabowski, který se pod televizními reflektory trochu potil, do dokumentu, který dostal od Krenze. Začínal trochu tajemně – „Ke změně situace ohledně trvalého výjezdu občanů NDR přes Československou socialistickou republiku se stanoví...“ V krátkém úvodu řekl Schabowski poněkud utrápeně novinářům, že dokument „má umožnit každému občanovi NDR odjet ze země přes hraniční přechody NDR“. Pak mechanicky přečetl nahuštěné byrokratické formulace:

1. Dekret z 30. listopadu 1988 o cestování občanů NDR do zahraničí se nebude uplatňovat, dokud nezačne platit nový cestovní zákon.

2. *Počínaje tímto okamžikem* jsou v účinnosti následující dočasné přechodné úpravy pro cestování do zahraničí a trvalý výjezd z NDR:

a) Žádosti soukromých osob o cestování do zahraničí nyní mohou být podány bez splnění dřívějších požadavků (dokazovat potřebu cesty nebo prokazovat rodinné vztahy). Oprávnění k cestě bude vydáno v krátkém časovém úseku. Důvody k zamítnutí budou uplatňovány jen ve zvláště výjimečných případech.

b) Příslušné odbory pasové a registrační kontroly při obvodních odděleních Lidové policie v NDR jsou instruovány, aby vydávaly víza k trvalému odjezdu *bez prodlení* a aniž by bylo prokázáno splnění dosavadních podmínek opravňujících k trvalému výjezdu. Je ještě možné požádat o trvalý výjezd v oddělení vnitřních věcí [místního okresního nebo městského výboru].

c) Trvalý výjezd je možný přes všechny hraniční přechody se SRN a (Západním) Berlínem.

d) Přestanou dočasné vydávání (cestovních) povolení konzuláty NDR a trvalý výjezd jen na osobní průkaz NDR přes třetí země.

3. *Přiložená tisková zpráva vysvětlující dočasná přechodná opatření bude vydána 10. listopadu.*

Odpovědný: Vládní mluvčí rady ministrů NDR.

[kurziva je autorova]

Pak se Schabowski opřel v křesle – téměř jistě nečekal žádné otázky. Problém s cestováním se táhl už několik dní a tohle byl jen další pokus ho zneškodnit, aniž by obyvatelstvo NDR dostalo víc, než režim pokládal za vhodné dát. Koneckonců byla opatření označena jako „dočasná“. Ta věc trvala a dalo se očekávat, že potrvá a bude mít více epizod.

Novináře to však velice zaujalo. V 18.57 se jeden italský novinář zeptal Schabowského, zda nejde o nějaký omyl. Schabowski zopakoval, že soukromé cestování a trvalý výjezd z NDR už jsou povoleny, a pokračoval:

Takže o soukromé cesty do zahraničí lze žádat bez předložení dosud vyžadovaných potvrzení či prokázání potřeby cesty nebo příbuzenských vztahů. Cestovní povolení bude vydáno v krátkém časovém úseku.

Příslušné odbory pasové a registrační kontroly při obvodních odděleních Lidové policie v NDR jsou instruovány, aby vydávaly víza k trvalému odjezdu bez prodloužení, aniž by žadatel musel předložit uznatelný důkaz o splnění předchozích podmínek stran trvalého výjezdu.

Zástupci tisku si začali šeptat. Někdo – údajně to byl Tom Brokaw z americké televizní společnosti NBC – se ho zeptal, kdy přesně začne tato úprava platit. Zdálo se, že Schabowski trochu znejistěl. Podíval se do dokumentu, který měl před sebou, na přesné znění, a pak zopakoval: „Pokud vím, tak, no, okamžitě, bez prodloužení.“ Schabowski si nevšiml, že opatření nabývají účinnosti až příštího dne, 10. listopadu, a že do té doby je jejich ohlášení embargováno.

To, z čeho se vyklubala závažná událost, je obklopeno řadou mýtů. První z nich je, že Schabowski musel číst z těžko rozluštitelné poznámky, kterou chvatně naškrábal Krenz. Nebylo to tak. Krenz mu dal kopii skutečného oznámení. Tu však Schabowski narychlo zasunul do svazku vlastních poznámek, ve kterých se musel později hrabat, než dokument našel a začal z něj číst novinářům. Podle druhého mýtu vyvolala zpráva okamžitou senzaci. Dnes se zdá, že ve skutečnosti novináři po tiskovce ještě nějakou chvíli okouněli a atmosféra byla značně zmatená. Někteří se šli napít do sousední kavárny a ještě se snažili přijít na přesný smysl dokumentu a porovnat ho s tím, co jim řekl mluvčí SED.¹⁸

První zprávy od agentur DPA a Reuters, které se v éteru objevily dvě minuty po sedmé večer, prostě sdělovaly, že všichni občané NDR mají mít od nynějška právo odjet ze země přes příslušné hraniční přechody. Nic moc zásadního. Potom se pět minut po sedmé vytasila se svým výkladem agentura Associated Press a shrnula ho do jednoduché senzační věty: „Podle informací člena politbyra SED Güntera Schabowského otevírá NDR své hranice.“

Vypukla bouře. Během půlhodiny přinesly tuto větu všechny ostatní agentury. A také zpravodajství západoněmeckých televizních stanic. Státem financovaná televizní společnost ARD, která požívala všeobecné důvěry, zahájila své zprávy v osm hodin večer přesně těmi slovy: „NDR otevírá své hranice.“

Ve chvíli, kdy zpravodajství končilo, dorazilo už k přechodům v Bornholmer Strasse, Heinrich-Heine-Strasse a Invalidenstrasse celkem osmdesát Východoberlíňanů a dožadovali se povolení přejít do Západního Berlína. Úředníci na hranicích žádali o radu. Bylo jim řečeno, aby zájemcům o přechod řekli, ať přijdou zítra.

Vedení NDR bylo naprosto zaskočeno. Plénum ústředního výboru, které trvalo dva dny, skončilo až ve 20.47. Nezdálo se, že by si někdo všiml rostoucího vzrušení vyvolaného tiskovkou Schabowského. Krenzovou hlavní starostí v této etapě patrně bylo jeho politické postavení: generální tajemník byl rozladěn, protože některé jeho reformní kandidáty na členy politbyra odmítl ústřední výbor, v němž tvořili stoupenci tvrdé linie stále ještě silný blok. Hned po skončení schůze se odebral do své kanceláře a nějakou dobu tam zůstal.

Mezitím se novinka rozšířila po světě. Do půl desáté si už Američané, Britové, Francouzi i západoněmecký kancléř Helmut Kohl museli všimnout, že se v Berlíně děje něco pozoruhodného. Kohl byl na návštěvě ve Varšavě (kde už byla vláda vedená nekomunistickým hnutím Solidarita). Doslechl se novinku na velkém oficiálním banketu a okamžitě mu došlo, že – jak říkají Němci – „tančí na nesprávné svatbě“.

Chvíli po desáté měl Krenz telefonický hovor, který všechno změnil. Volal mu ministr státní bezpečnosti Erich Mielke a vyličil poslední vývoj. Před půlhodinou už dav u hraničního přechodu v Bornholmer Strasse mezi severní částí centra Východního Berlína a francouzským sektorem čítal 500 až 1000 lidí, a všichni chtěli přejít hranice. Vyšší důstojníci Stasi se na vlastní pěst rozhodli pustit ty nejúpornější do Západního Berlína – třebaže jim přitom dali do pasů razítko „bez práva na návrat“, jako by to byli vyhnanci. Toto takzvané „vynucené řešení“ bylo málo platné. Zástup se nepřestával tlačit dopředu, a každou minutou přicházeli další.

Krenz si rychle uvědomil, že pokusy zastavit tuto vlnu jsou marné. Musel si rychle vybrat. „Buď zavřít hranice tak dokonale, aby je nebylo možné prorazit,“ připustil Krenz později. „To by znamenalo přijet tam s tanky. Nebo nechat věcem volný průběh. Žádné jiné rozhodnutí nebylo možné.“¹⁹ V tomto případě nebyl vydán žádný rozkaz.

Těsně před půl jedenáctou udělal noční zpravodajský pořad východoněmecké státní televize *Aktuelle Kamera* („Aktuální kamera“) poslední zoufalý pokus úprk zastavit.

Na žádost mnoha občanů [oznamoval hlasatel] vás znovu informujeme o nových cestovních pravidlech schválených radou ministrů. Za prvé: O soukromé cestě lze žádat bez dříve požadovaných dokladů o potřebnosti cesty nebo o rodinných vztazích. Takže: Cesty jsou povolovány na žádost!

Pasové a registrační odbory budou otevřeny zítra v obvyklých hodinách, dodal hlasatel jasně, a samozřejmě trvalý výjezd bude možný *jen* po předložení žádosti a jejím schválení příslušnými úřady.

Zejména tohoto večera si však většina obyvatel Východního Berlína samozřejmě nenaladila režimní stanice, aby si poslechla, kdy budou otevřeny pasové a registrační odbory, ale dívali se na západní zpravodajství, dychtiví dozvědět se, co se skutečně děje v reálném světě. Kolem 22.40 začal noční diskusní pořad ARD „Téma dne“ (*Tagesthemen*) oznámením: „Dnešní devátý listopad je historické datum: NDR oznámila, že hranice jsou pro všechny otevřené, což mělo okamžitý důsledek: brány Západu se doširoka otevřely.“

Podivné ovšem bylo, že když se pořad živě vysílal, na přechodu v Invalidenstrasse jeho tvrzení ilustrovalo to, že hranice zjevně nebyla otevřena vůbec. Tento rozpor nic neznamenal. Právě v té chvíli, do velké míry zřejmě jako reakce na senzační ujištění pořadu ARD, se davy začaly valit přes přechod.

Během půl hodiny byla situace na hranici mimo jakoukoli kontrolu. „Vynucené řešení“ bylo okázale zavrženo. V Bornholmer Strasse se obrovský zástup, který čekal za ochranným plotem, až bude moci projít odbavením, začal tlačit dopředu a ohrožovat hrstku strážných, kteří se v něm snažili udržet pořádek. Kolem půl dvanácté se skupina Východoberlíňanů protlačila po straně plotu k přechodu a všichni se začali *en masse* valit na kontrolní stanoviště. Velitel přechodu podplukovník Harald Jäger dospěl k závěru, že není ochoten riskovat vlastní život ani životy svých vojáků. Nařídil svým mužům, aby přestali kontrolovat pasy, otevřeli a nechali dav, ať si dělá, co chce.

A dav věděl, co chce. Během chvilky se přes přechod valily tisíce lidí. Prostě přecházeli nebo v mnoha případech přejížděli do Západního Berlína. Senzace, že je možné svobodně přejet přes most nebo překročit hranice tam, kde něco takového ještě před pár dny či dokonce hodinami znamenalo koledovat si o skoro jistou smrt, způsobila výbuch veselí, které – věříme-li těm, kdo u toho byli – skoro změnilo chemické složení vzduchu a proměnilo ho v šampaňské.

Také na západní straně se už shromáždily velké davy. Lidé vítali příchozí z Východu radostným voláním a otevřenou náručí. Pronášely se improvizované přípitky. Do půlnoci se musely otevřít všechny hraniční přechody. Na přechod v Invalidenstrasse „vpadly“ davy ze Západu a uprostřed se sešly s příchozími z Východu.

Bylo dvacet minut po půlnoci a celá východoněmecká armáda měla zvýšenou pohotovost. Jelikož však nebyly žádné rozkazy od vedení, zůstalo 12 000 vojáků z berlínských pohraničních pluků v kasárnách. Minula noc a rozkazy vůbec nepřišly.

Mezi jednou a druhou hodinou v noci si roje lidí z Východu i ze Západu najdou cestu přes zeď u Braniborské brány. Někteří jsou ještě v pyžamu, nic nedbajíce na listopadový chlad. Tisíce lidí si užívají senzační procházky po blízkém Pariser Platzu – sídle ambasád –, elegantním městském bodě, který byl třicet let ohrazen ostnatým drátem, betonovými bloky a protitankovými zábranami, neboť ho státní dekret proměnil v mrtvé území nikoho. Lidé šplhají na vrchol zdi a dovádějí, tančí a radostně volají opojení svobodou, propuštěním ze závazku a štěstím.

Byrokratické zábrany porazila směsice bombastické reklamy a nadějí. Ani ne šest hodin po nejasné tiskovce a západní tiskové kampani, která se chopila nejasné dočasné úpravy výjezdních povolení a vystartovala s ní, se odehrála revoluce. Jedna z nejrychlejších a nejméně krvavých v dějinách. Revoluce, jež byla – a Gil Scott-Heron mohl patnáct let předtím klidně předpovídat opak – nade vši pochybnost zprostředkovaná televizí.

Následoval největší a nejdivočejší pouliční mejdan, jaký kdy svět zažil.

A – možná nevyhnutelně – také jedna z největších kocovin. Ale to už je jiný příběh.

5. Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship*, s. 81.
6. Rozhovor s Klausem Schulzem-Ladegastem.
7. Ulrich Enzensberger, *Die Jahre der Kommune I, Berlin 1967–1969*, s. 296.
8. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 779.
9. Obecně viz Angela Kowalczyk, „China“, *Megativ und Dekadent, Ostberliner Punk-Erinnerungen*. Konkrétněji, o touze vypadat jako západoberlínský punk, viz veselý a dojemný popis dosahování právě takového klamu na s. 48.
10. Ibid., s. 1.
11. Konkrétní studii o případu viz Maud Rescheleit und Stefan Krippendorf, *Der Weg ins Leben, DDR-Strafvollzug im Jugendhaus Dessau* (vydanou v Landesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienst der ehemaligen DDR in Sachsen-Anhalt). Fascinující a dojemné vhledy do tohoto neblahého aspektu východoněmeckého státu lze také najít na oficiální historické webové stránce sdružení *Jugendhof* v Torgau <http://jugendwerghof-torgau.de/ausstellung>. Další webová stránka nabízí fórum, informace, historické odkazy a poradnu pro bývalé chovance, z nichž mnozí se stále ještě vzpamatovávají ze svých zážitků. Viz <http://www.jugendwerk/infos>.
12. Oberst (plukovník) Klaus-Dieter Braun je citován v knize Thomase Flemminga a Hagena Kocha *Die Berliner Mauer, Geschichte eines Politischen Bauwerks*, s. 59.
13. Malzahn, *Deutschland, Deutschland*, s. 150.
14. Viz David Childs, *The GDR: Moscow's German Ally*, s. 147.
15. Dennis, *The Rise and Fall of the German Democratic Republic*, s. 161 n.
16. Číslo za rok 1978 uvedena ibid., s. 292.
17. George Bönisch, „21 Tonnen Gold im Keller. Alexander Schalck-Golodkowski Geheimimperium KoKo: Äpfel für das Volk, Orchideen und Brillanten für Funktionäre“, *Der Spiegel* 48/1999, 29. listopadu 1999.
18. Viz Sebastian Knauer, „Vom Tigerkäfig in den Wunderbus“, *Der Spiegel* 51/1999, 18. prosince 1999.
19. Malzahn, *Deutschland, Deutschland*, s. 167.

17 Konec hry

1. Koehler, *Stasi*, s. 145.
2. Citát z Eppelmannova rozhovoru pro *Der Spiegel* v roce 1993 in: Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship*, s. 203.
3. Viz John Lewis Gaddis, *The Cold War*, česky *Studená válka*, Praha 2006, s. 227.
4. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 256 n.

5. Ohledně jasného a výstižného přehledu tohoto problému s čísly viz Uwe Müller, *Supergau Deutsche Einheit*, s. 47 n. Obsahuje statistiky shromážděné spojení při přípravách na Postupimskou konferenci v červenci 1945.
6. Hermanna Golleho cituje Müller, *Supergau Deutsche Einheit*, s. 48.
7. Willy Brandt, *Erinnerungen*, s. 235.
8. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 263.
9. Ibid., s. 265.
10. Ibid., s. 268.
11. Dennis, *The Rise and Fall of the German Democratic Republic*, s. 180 n.
12. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 262.
13. Filmer-Schwan, *Opfer der Mauer*, s. 50 n., o příběhu, jak ho vyprávěla Bittnerova matka.
14. Ibid., s. 148.
15. Detjen, *Ein Loch in der Mauer*, s. 330.
16. Filmer-Schwann, *Opfer der Mauer*, s. 58 n., 148.
17. Viz webovou stránku německé vládní instituce Bundeszentrale für Politische Bildung/Deutschland Radio/Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam „Chronik der Mauer“ pro leden 1989, <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/1989/Januar/>.
18. Flemming und Koch, *Die Berliner Mauer*, s. 109.
19. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 823.

18 Zed' se řítí k zemi

1. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 305.
2. Ibid., s. 306 n.
3. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 828.
4. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 310 n. Také ohledně článku v *Neues Deutschland*.
5. Dennis, *The Rise and Fall of the German Democratic Republic*, s. 264 n.
6. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 313.
7. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 832 n. Také ohledně Krenzova spiknutí. Podle Richieové to bylo odfrknutí, ale jiní mluví o syčení, což se zdá očekávanější. Viz Cordt Schnibben, „Makkaroni mit Schinken, bitte: Wie Erich Honecker und sein Politbüro die Konterrevolution erlebte“, *Der Spiegel*, 17/1990, 23. dubna 1990.
8. Cituje Schnibben, „Makkaroni mit Schinken“.
9. Celý několikastránkový rozkaz ministerstva státní bezpečnosti, ZAIG, Nr 451/89, viz Arnim Mitter und Stefan Wolle, „Ich liebe euch doch alle!“ *Befehle und Lageberichte des MfS Januar–November 1989*, s. 208 n. Překlad cituje Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship*, s. 254.

10. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 323–26.
11. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 833.
12. Müller, *Supergau Deutsche Einheit*, s. 60 n. Také o dalším.
13. Cituje Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship*, s. 260.
14. Markus Wolf, with Anne McElvoy, *Man Without a Face, The Memoirs of a Spymaster*, s. 325.
15. Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship*, s. 261.
16. MfS, ZAIG, Nr 496/89, přetištěno in: Mitter und Wolle, „*Ich liebe euch doch alle!*“, s. 250.
17. Julie Lotteroth, „Ein Satz, Der Geschichte schreiben wird“, *Spiegel Online*, 9. listopadu 2004, <http://www.spiegel.de>.
18. K tomu a následujícímu viz podrobný popis, minutu po minutě, Hanse-Hermann Hertleho, *Chronik der Mauerfalls, Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989*, s. 149 n.
19. Rozhovor s Egonem Krenzem je přístupný online na <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/>. Také ohledně výňatku z *Tagesthem* a oznámení v pořadu *Aktuelle Kamera*.

Doslov: Krádež naděje

1. Trenkner, *Coca Cola schmeckt nach Berlin*.
2. Hertle, *Chronik der Mauerfalls*, s. 252 n.
3. Judt, *Poválečná Evropa*, s. 657, a ohledně citace z paměti paní Thatcherové.
4. Viz Koch, *Meine Flucht nach Vorne*, s. 262.
5. Pötzl, *Erich Honecker*, s. 363. A ohledně následujícího.
6. Viz Margarete Raabe, „Arbeitsgemeinschaft 13. August dokumentiert 57 weitere Todesopfer an der DDR-Grenze“, *Die Welt*, 13. srpna 2004, a <http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/opfer>.
7. Viz web BBC se zpravodajstvím Roba Camerona „Slovaks flock to Peugeot plant“ na <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/4932112.stm>.
8. Údaje převzaty z Müllerovy knihy *Supergau Deutsche Einheit*, s. 107.
9. Ibid., s. 109.
10. Viz Christoph Dieckmann, „Die schwindende Stadt: Abriss und Aufbau, Menschenflucht und Gründertrotz – in Halle ballt sich die ostdeutsche Gegenwart“, *Die Zeit*, 27/2001. Ohledně stejného jevu v Sasku viz Götz Hamann, „Wie schrumpft man eine Stadt? Sachsen erlebt, was westliche Bundesländer noch vor sich haben: Verlassene Wohnungen und verfälschende Viertel in fast jeder Kommune. Stadtplaner, Politiker und Bürger lernen allmählich, mit der neuen Leere umzugehen“, *Die Zeit*, 45/2004.

BIBLIOGRAFIE

Knihy a další rozsáhlé práce, na které jsou odkazy v textu

- Allied Museum, Berlín, *Mission erfüllt/Mission Accomplished/Mission Accomplished: The Military Liaison Missions of the Western Forces in Potsdam from 1946 to 1990*. Berlín 2004.
- Allied Museum, Berlín, *Vive Berlin!/Ein Ort deutsch-französischer Geschichte. 1945–2003/Un lieu d'histoire franco-allemande. 1945–2003/A Focal Point of German–French History. 1945–2003*. Berlín 2003.
- Bahr, Egon, *Zu Meiner Zeit*. Mnichov 1996.
- Beevor, Antony, *Berlin: The Downfall*, Londýn 2002, český překlad 1945 – pád Berlína, Praha–Plzeň 2004.
- Bergner, Paul, *Die Waldsiedlung: Ein Sachbuch über „Wandlitz“*. Berlín 2001.
- Botting, Douglas, *In the Ruins of the Reich*. Londýn 2005.
- Brandt, Willy, *Begegnungen und Einsichten: Die Jahre 1960–1975*. Hamburk 1976.
- Brandt, Willy, *Erinnerungen*. Hamburk 1990.
- Bundesministerium für Gesamtdeutsche Fragen (Hg.), *Die Flucht aus der Sowjetzone und die Spermaßnahmen des kommunistischen Regimes vom 13. August 1961 in Berlin*. Bonn & Berlín 1961.
- Cate, Curtis, *The Ides of August: The Berlin Wall Crisis of 1961*. Londýn 1978.
- Catudal, Honoré M., *Kennedy and the Berlin Wall Crisis*. Berlín 1980.
- Childs, David, *The GDR: Moscow's German Ally*. Londýn 1983.
- Clare, George, *Berlin Days 1946–47*. Londýn 1989.
- Clay, General Lucius D., *Decision in Germany*. New York 1950.
- Dallek, Robert F., *John F. Kennedy, An Unfinished Life*. Londýn 2003. Český překlad *Nedokončený život: John F. Kennedy: 1917–1963*. Praha 2006.
- Daum, Andreas W., *Kennedy in Berlin, Politik, Kultur und Emotionen im Kalten Krieg*. Paderborn 2003.
- Dennis, Mike, *The Rise and Fall of the German Democratic Republic 1945–1990*. Harlow 2000.